

การศึกษากระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำเครื่องเบญจรงค์ของหมู่บ้านเบญจรงค์ดอนไก่อดี อำเภอกะทู้มแบน จังหวัดสมุทรสาคร

The Study of Wisdom Transfer and the Instruments used in the Production of Traditional Five-Colored Thai Porcelain, Benjarong Don Kai Dee Community, SamutSakhorn Province

สมพัทธ์ ทิพย์มงคล*
อิทธิพัทธ์ วิจิตสถิตรัตน์**

บทคัดย่อ

การวิจัยในครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำเครื่องเบญจรงค์ กระบวนการผลิตและอุปกรณ์ที่ใช้ในการผลิตเครื่องเบญจรงค์ของหมู่บ้านเบญจรงค์ดอนไก่อดี อำเภอกะทู้มแบน จังหวัดสมุทรสาคร รวมไปถึงประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านเบญจรงค์ดอนไก่อดี โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกจากกลุ่มเป้าหมาย

ผลการศึกษาพบว่า กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำเครื่องเบญจรงค์ของหมู่บ้านดอนไก่อดีนั้น สามารถจำแนกได้เป็น 3 ยุคสมัย คือ 1. ยุคเริ่มต้น 2. ยุคฟื้นฟู และ 3. ยุครุ่งเรือง ทั้ง 3 ยุคสมัยนี้มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่เหมือนกันคือการเรียนรู้แบบปฏิบัติจริงไปพร้อมกัน และในปัจจุบันการถ่ายทอดความรู้ยังคงยึดหลักการเรียนรู้จากงานจริง เพราะการทำเบญจรงค์เป็นงานฝีมือที่ไม่สามารถจับมือใครทำได้ ผู้ที่สนใจจะเรียนรู้ ต้องมีความต้องการที่จะเรียนรู้จริงเท่านั้น ต้องมีเวลามากพอในการเรียนรู้ ถึงจะประสบผลสำเร็จอย่างแท้จริง

กระบวนการผลิตเครื่องเบญจรงค์ของหมู่บ้านดอนไก่อดียังคงอนุรักษ์การผลิตในรูปแบบของโบราณ เป็นหัตถกรรมเชิงประณีตที่ใช้มือทำเท่านั้นปราศจากเทคโนโลยีและเครื่องจักรใดๆ ขั้นตอนการทำมีรูปแบบที่ชัดเจน คือ 1. เตรียมเครื่องขาว 2. เขียนลาย 3. ลงสี 4. วาดทอง 5. เผาเคลือบ เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์จนมีการตกผลึกทางความคิดและนำไปสู่การสร้างสรรคผลงานศิลปหัตถกรรมที่ทรงคุณค่า บนพื้นฐานแห่งปัญญา สิ่งที่มีส่วนในการพัฒนารูปแบบของเครื่องเบญจรงค์ให้สอดคล้องตามยุคสมัย คือ ความรู้สึก การสังเกต การคิดและการปฏิบัติ ที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้

คำสำคัญ : หมู่บ้านเบญจรงค์ดอนไก่อดี การทำเครื่องเบญจรงค์

* นักศึกษาคณะศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศึกษา คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

** อาจารย์ประจำสาขาวิชาศิลปศึกษา คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

Abstract

This research aims to study the process of wisdom transfer of the production and the instruments used in the production of traditional Thai five-colored porcelain at Benjarong Don Kai Dee Community in Samut Sakhorn province, and the historical background of the Benjarong Kai Dee village. This qualitative research used in-depth interviews with the target group.

The study found that the process of wisdom transfer can be categorized into 3 periods; 1. Early Age, 2. Restoration Age, 3. Golden Age. All three ages had the same process of wisdom transfer, which was learning by doing, as well as the transfer of knowledge currently used regarding learning by doing. The production of traditional five-colored porcelain is a handicraft and not easily to do, so only motivated people who intend to learn with plenty of time can success.

The process of the production of porcelain at Don Kai Dell village has conserved the production which is an exquisite traditional handicraft, hand produced without any technology or machines. The process of production typically include 1. Designing, 2. Drawing, 3. Painting, 4. Covering the Amount of Gold, 5. Glazing pottery. The learning process through experience crystalizes ideas, leading to the creativity of invaluable art and handicraft based on wisdom. To help develop the forms of the traditional Thai five-colored porcelain in accordance with the times are emotions and observation, as well as imagination and practicing learning by doing.

Keywords : Traditional Five-Colored Thai, Benjarong Don Kai Dee Community

บทนำ

นับเป็นเวลาอันยาวนานที่การเดินทางค้นหาทางวัฒนธรรม อันเป็นทรัพย์สินทางภูมิปัญญาของคนไทยและเป็นเอกลักษณ์แห่งความเป็นไทย ที่เรียกว่า งานศิลปหัตถกรรม เครื่องเบญจรงค์นั้นยังคงเป็นตำนานแห่งการเริ่มต้นและจบลงตามยุคสมัยจากหลักฐานทางเอกสารโดยนักวิชาการหลายท่าน แต่ก็ยังเป็นเพียงส่วนหนึ่งขององค์ความรู้ที่สมบูรณ์ ดังนั้นการดำรงไว้ซึ่งศิลปะอันทรงคุณค่านี้ก็คือการที่จะศึกษาค้นคว้าความจริงถึงองค์ความรู้ของการดำรงอยู่ของเบญจรงค์ไทย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมการดำรงชีวิตของคนไทย และกำลังก้าวเข้าสู่ความนิยมในโลกสากลในอนาคต

ความจริงที่ปรากฏขึ้นจากการค้นคว้านั้น องค์ประกอบหนึ่งที่จะมีส่วนสำคัญเป็นอย่างยิ่งในการที่จะดำรงไว้ซึ่งการอนุรักษ์งานศิลปหัตถกรรม “เครื่องเบญจรงค์ไทย” นั่นก็คือกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และในขณะเดียวกันคนในชุมชนจะมีส่วนร่วมได้ชุมชนนั้นจะต้องเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง (ประเวศ วะสี, 2542)

การทำเครื่องเบญจรงค์ถือได้ว่าเป็นงานด้านศิลปหัตถกรรมของไทยที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับมนุษย์มาตั้งแต่สมัยโบราณจัดเป็นงานหัตถกรรมที่เก่าแก่ประเภทหนึ่งถือกำเนิดเพื่อตอบสนองการดำรงชีวิตของมนุษย์ ตั้งแต่ระดับครัวเรือน ระดับพื้นบ้าน ระดับสังคม จนถึงระดับอารยประเทศ ยุคแรกเบญจรงค์เป็นงานของช่างฝีมือที่ทำขึ้นเพื่อใช้ในราชวงศ์ชั้นสูงเท่านั้น ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงอนุญาตให้เครื่องเบญจรงค์เป็นสมบัติข้าวของเครื่องใช้ ของสะสมของพ่อค้าที่มีฐานะชื่อเสียงเงินทอง และท้ายที่สุดในสมัยรัชกาลที่ 9 ทรงอนุญาตให้เครื่องเบญจรงค์เป็นของใช้และของสะสมของคนทุกชนชั้น

ต้นกำเนิดของเครื่องเบญจรงค์ที่แท้จริงนั้น มีต้นกำเนิดมาจากประเทศจีน โดยเป็นเครื่องปั้นดินเผาเคลือบที่เขียนลายด้วยวิธีลงยา แต่การสรรค์สร้างเครื่องถ้วยของจีนจำต้องสิ้นสุดลงเนื่องจากมีการผลิตเพิ่มขึ้นจนทำให้เกิดการเสื่อมสภาพของช่างฝีมือ ส่วนที่เป็นของไทยนั้นจะนิยมลงสี 5 สีด้วยกัน คือ ขาว เหลือง ดำ แดง เขียวหรือคราม จึงเรียกว่า เบญจรงค์ ซึ่งมาจากภาษาบาลี คำว่า เบญจ และภาษาสันสกฤต คำว่า รงค์ เมื่อนำมารวมกันจะแปลว่า 5 สี

รัฐบาลโดยกระทรวงมหาดไทยได้กำหนดนโยบายเร่งด่วนที่จะแก้ไขปัญหาปากท้องของประชาชนในภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ โดยมุ่งที่จะช่วยเหลือประชาชนในชนบทให้พ้นจากวิกฤติเศรษฐกิจและเป็นการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจในระดับฐานราก คือ ครัวเรือน ชุมชน และหมู่บ้านให้มีความมั่นคงเข้มแข็ง และเพื่อเป็นทางออกในการแก้ไขวิกฤติเศรษฐกิจในภูมิภาค และท้องถิ่นจึงได้น้อมนำเอากระแสพระราชดำริเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2540 เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีใหม่มาเป็นแนวทางหลักในการกำหนดนโยบายเร่งด่วน และยุทธศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองเป็นแนวทางในการปฏิบัติของทุกหน่วยงาน นอกจากนี้ยังได้นำแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการพึ่งตนเองในรูปแบบต่างๆตลอดจนประสบการณ์จากผู้ทรงคุณวุฒิและปราชญ์ชาวบ้าน มาเป็นแนวทางเสริมในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจให้กับประชาชนซึ่งจะส่งผลให้เศรษฐกิจในระดับชาติมีความมั่นคงเข้มแข็งไปด้วย (กระทรวงมหาดไทย, 2541:13) ทั้งนี้ โดยเชื่อมั่นว่าปรัชญา แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองเป็นปรัชญาที่องค์สมเด็จพระพุทธเจ้าที่ว่า “ตนนั้นแหละเป็นที่พึ่งแห่งตน” แนวคิดนี้เห็นว่าคนจำเป็นต้องกิน ต้องบริโภค เพราะฉะนั้นพื้นฐานที่สุดของคนคือ การผลิต การผลิตจึงจำเป็นต้องมีการค้าขาย แลกเปลี่ยน หรือการตลาดก็มีความสำคัญเช่นเดียวกัน แต่สำคัญรองลงมา ดังนั้นแนวคิดนี้ จึงเน้นว่าก่อนอื่นจะต้องให้ชุมชนคือคนหรือเกษตรกรผู้ผลิตพึ่งตนเองให้ได้และในท้ายที่สุด สังคมและประเทศจึงจะพึ่งตนเองได้ (สังคีต พิริยะรังสรรค์, 2542)

การดำเนินงานเศรษฐกิจชุมชนเป็นการสร้างกระบวนการทัศน์ในการพัฒนาแนวใหม่โดยสร้างความเข้าใจในแนวคิดและปรัชญา การพัฒนาเศรษฐกิจให้ครอบครัวชุมชนพึ่งตนเองได้ในลำดับแรกก่อน และเมื่อครอบครัวและชุมชนสามารถรวมกลุ่มร่วมมือช่วยเหลือกันและมีความเข้มแข็งแล้วจึงจะผลิตเพื่อการค้าขายและสร้างเครือข่ายธุรกิจชุมชนต่อไป เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองนี้มุ่งให้ประชาชนเป็นผู้คิดเอง ทำเอง และแบ่งปันผลประโยชน์ภายในชุมชนอย่างเหมาะสมเป็นธรรม โดยยึดการจัดเวทีชาวบ้านเป็นหลักในการคิดเอง ทำเองในรูปแบบประชาคมหมู่บ้าน ตำบล และจังหวัด โดยภาคราชการ ธุรกิจ เอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน จะเข้าไปช่วยสนับสนุน กระตุ้นและช่วยเหลือประชาชนในกิจกรรมต่างๆที่เกินขีดความสามารถของประชาชน การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองต้องดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไปและใช้ระยะเวลาอย่างต่อเนื่องจึงจะก่อให้เกิดความยั่งยืนของการพัฒนาในทุกๆด้าน (กระทรวงมหาดไทย, 2541:14) หมู่บ้านเบญจรงค์ดอนไถ่เป็นหนึ่งในหลายหมู่บ้านที่มีภูมิปัญญาเป็นของตนเอง คือภูมิปัญญาการทำเครื่องเบญจรงค์ ที่มีความงดงามจึงได้เข้าร่วมโครงการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนจนได้รับรางวัลหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ในเวลาต่อ

ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้ และ มีประสบการณ์สืบทอดกันมา ซึ่งการที่ปราชญ์ชาวบ้านได้ถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นไปยังบุตรหลานของตนหรือบุคคลที่อยู่ใกล้เคียง โดยบุคคลที่ถ่ายทอดนั้นส่วนใหญ่มักเป็นการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ จึงเป็นวิธีการสอนที่น่าศึกษาเป็นการถ่ายทอดความรู้แบบไม่เป็นทางการ กล่าวคือเป็นการเรียนการสอนด้วยการกระทำอาจกล่าวได้ว่าบ้านและสถาบันครอบครัวที่มีความสำคัญอย่างมากในการส่งเสริมให้มีการเรียนรู้ หรือการถ่ายทอดความเชื่อ ทักษะคติ และแบบแผนพฤติกรรมของครอบครัวไปสู่บุตรหลานเพื่อให้เป็นผู้ใหญ่ที่ดี มีความรู้ในการประกอบอาชีพ โดยมีพ่อแม่หรือปู่ย่า ตายาย เป็นครูบุตรหลานเป็นนักเรียน ลักษณะการเรียนการสอนเพื่อมุ่งใช้ในชีวิตรประจำวัน อาศัยความชำนาญที่ฝึกฝนและประสบการณ์ที่ถ่ายทอดสืบทอดกันมาเป็นการศึกษาวิธีการปรับปรุงตนเอง ให้เข้ากับสภาพแวดล้อม นำเอาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาดัดแปลง ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง สอนไปตามความรู้ที่มี เรียนมากน้อยแค่ไหนไม่มีกำหนดการเรียนรู้ของมนุษย์ลักษณะนี้ จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่เรียกว่า Life-long education (ธวัชบุญโณทก. 2531:40)

การศึกษากระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำเครื่องเบญจรงค์อันเป็นภูมิปัญญาที่มีคุณค่า ในสมบัติทางวัฒนธรรมของชุมชนดอนไก่อี ที่ควรค่าแก่การศึกษาเรียนรู้และเผยแพร่ส่งต่อองค์ความรู้ที่ผ่านการกลั่นกรอง ปรับปรุงและพัฒนา จนได้องค์ความรู้ที่สมบูรณ์และสอดคล้องเข้ากับยุคสมัย คำถามคือทางชุมชนดอนไก่อีนั้นมีวิธีใดในการถ่ายทอดภูมิปัญญาจึงสามารถอนุรักษ์และสืบทอดการทำเครื่องเบญจรงค์มาหลายชั่วอายุคน มีขั้นตอนการผลิตและอุปกรณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้าง ผู้วิจัยจึงมุ่งสืบค้นถึงการส่งผ่านความรู้การทำเครื่องเบญจรงค์ วัสดุ อุปกรณ์ที่ใช้ในการผลิตรวมถึงกระบวนการผลิตจบจนขั้นตอนสุดท้าย และเผยแพร่องค์ความรู้ที่ชุมชนดอนไก่อีได้สรรค์สร้างงานศิลปหัตถกรรมของไทยที่มีความสวยงามล้ำค่า แก่ผู้สนใจและประชากรในท้องถิ่น เพื่อเป็นการสืบสานการทำเครื่องเบญจรงค์มรดกทางวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษส่งมอบความรู้กันมาจวบจนปัจจุบัน

วิธีการดำเนินการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย การศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษากระบวนการผลิตเครื่องเบญจรงค์และกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำเครื่องเบญจรงค์ของหมู่บ้านเบญจรงค์ดอนไก่อี อำเภอกะทู้มูแบน จังหวัดสมุทรสาคร เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) มุ่งศึกษากระบวนการผลิต และการถ่ายทอดภูมิปัญญาการผลิตเครื่องเบญจรงค์จากแหล่งชุมชนของหมู่บ้านเบญจรงค์ดอนไก่อี อำเภอกะทู้มูแบน จังหวัดสมุทรสาคร โดยการศึกษาที่มีความเกี่ยวเนื่องกันระหว่างกระบวนการผลิตและกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการผลิต กล่าวคือ ศึกษากระบวนการผลิตว่า มีขั้นตอนกระบวนการผลิตอย่างไร กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการผลิตเครื่องเบญจรงค์นี้ มีการส่งผ่านจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งเป็นอย่างไร วิธีใด ซึ่งข้อมูลเหล่านี้จะเป็นประโยชน์ต่อองค์กรที่เกี่ยวข้องหรือผู้สนใจศึกษาข้อมูลเครื่องเบญจรงค์ ภูมิปัญญาที่น่าสนใจของไทยเรา โดยมีการดำเนินการวิจัยตามขั้นตอนดังนี้

1. การลงพื้นที่ศึกษาเก็บข้อมูล

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยเลือกพื้นที่ทางการศึกษาเป็นแหล่งการเรียนรู้ศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น เป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่เปิดรับนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติได้มาศึกษาเยี่ยมชม ตั้งอยู่ที่ หมู่บ้าน

เบญจรงค์ดอนไก่ดี กระทุ้มแบน สมุทรสาคร และเป็นพื้นที่ที่เป็นแหล่งผลิตเครื่องเบญจรงค์ รวมถึงได้จัดกิจกรรมเผยแพร่ความรู้ให้บุคคลทั่วไปที่สนใจได้เข้ามาศึกษาและพัฒนาฝีมือจนสามารถยึดถือเป็นอาชีพผู้ผลิตเครื่องเบญจรงค์ได้สืบไป

ในส่วนของการลงพื้นที่ ผู้วิจัยเริ่มต้นจาก การเข้าไปสำรวจพื้นที่ โดยการเข้าไปที่ชุมชนเพื่อเริ่มต้นการค้นข้อมูลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับงานวิจัยที่ต้องการศึกษา ตั้งแต่ ที่ตั้ง สภาพแวดล้อม ประชากรในหมู่บ้าน ผู้วิจัยจำเป็นที่จะต้องพูดคุยกับประชากรในหมู่บ้านเบญจรงค์ เพื่อนำมาเป็นข้อมูลและเพื่อเป็นการนำร่องในการไปลงพื้นที่แหล่งผลิต เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของการวิจัย ข้อมูลการผลิตและกระบวนการถ่ายทอดความรู้เครื่องเบญจรงค์ที่ถูกต้องอย่างแท้จริง

2. ผู้ให้ข้อมูลหลัก

ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key information) หมายถึงผู้ที่มีความรู้ หรือผู้ที่มีข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ต้องการทำการศึกษาวิจัยเป็นอย่างดี ในที่นี้คือ ประชากรในชุมชนดอนไก่ดี ที่มีความรู้ ความสามารถ และความชำนาญในแต่ละทางโดยเฉพาะ หรือ ปราชญ์ประจำหมู่บ้าน

3. การกำหนดประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

การวิจัยเรื่อง การศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษากระบวนการผลิตเครื่องเบญจรงค์และกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำเครื่องเบญจรงค์ของหมู่บ้านเบญจรงค์ดอนไก่ดี อำเภอกะทู้แบน จังหวัดสมุทรสาคร เป็นการศึกษาวิจัยกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำเครื่องเบญจรงค์โดยมีขอบเขตพื้นที่ในการศึกษาวิจัยภายในหมู่บ้านเบญจรงค์ดอนไก่ดี อำเภอกะทู้แบน จังหวัดสมุทรสาคร ในช่วงปี พ.ศ. 2558 มีกลุ่มตัวอย่างดังนี้

1. ร้านอุไร เบญจรงค์
2. ร้านแดงเบญจรงค์
3. ร้านหนูเล็กเบญจรงค์
4. ร้านยืนยง เบญจรงค์
5. ร้านสังวาลเซรามิกค์

4. เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า

4.1 แบบสัมภาษณ์เป็นแบบสอบถามประกอบการสัมภาษณ์ ที่ผู้วิจัยใช้สำหรับสัมภาษณ์ผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอดการทำเครื่องเบญจรงค์

4.2 แบบบันทึกการสังเกต เพื่อใช้สำหรับการสังเกตพฤติกรรม ในการถ่ายทอดกระบวนการผลิตเครื่องเบญจรงค์

4.3 เทปบันทึกเสียง ใช้สำหรับบันทึกเสียงการสัมภาษณ์หรือบทสนทนาในระหว่างการลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย เพื่อให้เกิดความสะดวกและครอบคลุมเนื้อหาข้อมูลสำคัญ ที่ต้องการแต่ไม่สามารถบันทึกข้อมูลได้หมด

4.4 กล้องถ่ายรูป ใช้สำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลในลักษณะภาพถ่าย เกี่ยวกับเครื่องเบญจรงค์ อุปกรณ์ เครื่องมือที่ใช้ในการผลิตขั้นตอนการผลิต สถานที่ตั้ง บรรยากาศ และข้อมูลที่ผู้วิจัยเห็นเกี่ยวข้องและมีความสำคัญกับงานวิจัยในครั้งนี้ เพื่อเป็นหลักฐานประกอบการวิจัย

5. การเก็บรวบรวมข้อมูล

เพื่อให้ข้อมูลมีความครอบคลุมทุกส่วน ทั้งประวัติความเป็นมา ความเชื่อ ภูมิปัญญา กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญา กระบวนการผลิตเครื่องเบญจรงค์ และวิวัฒนาการของการทำเครื่องเบญจรงค์ วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลของงานวิจัยครั้งนี้จะประกอบไปด้วย

5.1. การศึกษาข้อมูลจากเอกสาร ผู้วิจัยได้ศึกษาทำความเข้าใจที่มีความเกี่ยวข้องจากเอกสาร วารสาร บทความ หนังสือ และผลงานการวิจัยที่สอดคล้องเกี่ยวข้องกับงานของผู้วิจัย และได้สรุปเนื้อหาดังกล่าวเพื่อนำมาเรียบเรียง แสดงทัศนคติของผู้วิจัยเอง

5.2. การสัมภาษณ์ ผู้วิจัยเลือกการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interview) โดยผู้วิจัยจัดเตรียมคำถามไว้ก่อนทำการสัมภาษณ์ เป็นแนวคำถามการสัมภาษณ์ (Inter-guide) แบบที่สามารถมีการปรับเปลี่ยนได้ อาจปรับเปลี่ยนตามสถานการณ์ ทั้งนี้เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สอดคล้อง ตรงตามวัตถุประสงค์ ครบถ้วน ไม่สับสน

ผลการวิจัย

การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำเครื่องเบญจรงค์ ในส่วนของการถ่ายทอดภูมิปัญญานั้นถือเป็น งานศิลปหัตถกรรมทางวัฒนธรรมที่คนในชุมชนสรรค์สร้างขึ้นและสืบทอดด้วยการเรียนรู้จากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งเพื่อเป็นเครื่องมือในการดำรงชีวิต ปฏิสัมพันธ์ทางด้านสังคมซึ่งแสดงถึงความเป็นกลุ่มก้อนของมนุษย์ สังคมมนุษย์กลุ่มนี้ได้สร้างสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม และสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมนี้เองที่เป็นข้อบ่งชี้ถึงการเป็นกลุ่มสังคมเดียวกัน (Ethics identity) ภูมิปัญญาการทำเครื่องเบญจรงค์จึงเป็นวัตถุทางวัฒนธรรมที่แสดงถึงประวัติศาสตร์การดำรงอยู่ของชาติพันธุ์มีความเชื่อในระบบคุณค่าที่เป็นตัวเกาะเกี่ยวความคิดไปในแนวทางเดียวกันในสังคมนั้นๆ ดำรงอยู่ด้วยภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมายาวนาน การผลิตเครื่องเบญจรงค์จึงเป็นวัฒนธรรมที่มีการเรียนรู้ ถ่ายทอด ที่อยู่ในวิถีของชีวิตมนุษย์ เนื่องด้วยเหตุผลที่ว่าวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์สามารถเรียนรู้ได้ (Culture is learned) ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นพื้นฐานการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมในชุมชนของไทยเป็นการเรียนรู้โดยประสบการณ์และการสังเกตจากผู้อื่น ทำซ้ำและพัฒนาจนเกิดความชำนาญและถ่ายทอดให้คนรุ่นใหม่ต่อไป สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นข้อมูลที่ควรค่าแก่การสืบทอดและอนุรักษ์ของเครื่องเบญจรงค์ดอนไก่ดี

อภิปรายผล

จากข้อค้นพบจากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยสามารถอธิบายถึงสิ่งที่ เป็นข้อคำถามเกี่ยวกับงานวิจัย ขึ้นนี้ ได้ว่าการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำเครื่องเบญจรงค์ของหมู่บ้านเบญจรงค์ดอนไก่ดีนั้นมีการถ่ายทอดโดยคนไทยที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านเบญจรงค์ดอนไก่ดี อำเภอกะทู้มูแบน จังหวัดสมุทรสาคร และยังคงอนุรักษ์เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนไว้ได้อย่างสมบูรณ์และสิ่งที่สืบทอดต่อกันมาคือภูมิปัญญาการทำเครื่องเบญจรงค์ ได้ผ่านการทดลอง พัฒนาอย่างต่อเนื่องจนได้ส่วนผสมของกระบวนการที่ลงตัวเหมาะสม ความชาญฉลาด และความเชี่ยวชาญของบรรพบุรุษได้คิดค้นและพัฒนาวัตถุดิบตั้งต้นของกระบวนการผลิตเครื่องเบญจรงค์จนได้วัสดุที่เหมาะสมและมีคุณภาพ ทำให้เครื่องเบญจรงค์ของหมู่บ้านดอนไก่ดีมีความแตกต่างจากงาน

เครื่องปั้นดินเผาอื่นๆ นั่นก็คือเอกลักษณ์ทางด้านความงดงาม ความปราณีตของหัตถกรรมเครื่องเบญจรงค์ ซึ่งผู้ผลิตได้ถ่ายทอดต่อกันมาอย่างต่อเนื่อง รูปแบบการถ่ายทอดคือการเรียนรู้เชิงประจักษ์ ภูมิปัญญานี้เกิดจากการได้รับรู้ได้เห็น ได้เข้าใจ ได้สัมผัสการปฏิบัติ ได้ประสบการณ์จากการทำมาหากิน ประสบการณ์เหล่านี้ทำให้เกิดเป็นภูมิปัญญาในตัวของผู้ประกอบอาชีพทุกคน โดยใช้สติปัญญาของตนสั่งสมความรู้และประสบการณ์เพื่อการดำรงชีวิต จนเมื่อโรงงานมีอันต้องปิดตัวลงผู้ที่ได้เรียนรู้จากโรงงานจนได้รับความเชี่ยวชาญนั้นได้มาเริ่มเรียนรู้ที่จะถ่ายทอดสู่ลูกหลานและเครือข่ายโดยใช้วิธีสาธิตและปฏิบัติจริงไปพร้อมกันซึ่งเกิดการเรียนรู้ตลอดเวลาขึ้นภายในครัวเรือน

อบเชย แก้วสุข (2543) ได้ให้ความหมายของการถ่ายทอดความรู้ว่า คือ การบอกวิชาความรู้ให้กับผู้เรียนหรือกลุ่มเป้าหมาย โดยวิธีบอกหรือทำให้เห็นเป็นตัวอย่าง โดยผู้สอนไม่ได้เรียนการสอนจากสถาบันใดๆ แต่ใช้สามัญสำนึกแบบสังคมประกิด คือ การเรียนการสอน ที่เกิดขึ้นจากการเลียนแบบและจดจำสืบทอดกันมาในครอบครัวและใช้การถ่ายทอดโดย

1. ใช้วิธีสาธิต คือทำให้ดูเป็นตัวอย่าง อธิบายทุกขั้นตอน ให้ผู้เรียนทำให้เข้าใจแล้วให้ผู้เรียนปฏิบัติตาม
2. ใช้วิธีปฏิบัติจริง คือ ฟังคำบรรยาย อธิบาย สาธิต แล้วนำไปปฏิบัติจริงและปฏิบัติซ้ำๆจนเกิดความชำนาญ เพราะผลงานที่ใช้ดำรงชีวิตได้ต้องเป็นผลงานที่เกิดขึ้นจริงนำเอาไปใช้ได้จริง

การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำเครื่องเบญจรงค์ มีลักษณะการถ่ายทอดอย่างไม่เป็นทางการกล่าวคือไม่มีเอกสารประกอบการเรียนรู้ อาศัยการจดจำ ผูกปฏิบัติ ทดลองกระทำจนเป็นประสบการณ์ มีผู้ชำนาญการในชุมชนเป็นผู้ถ่ายทอดให้กับลูกหลานและผู้สนใจภายในท้องถิ่น สอดคล้องเข้ากับที่เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540 : 40-49) ได้กล่าวไว้ว่า การเรียนรู้ของมนุษย์มีลักษณะครุพักหลักจำเป็นกระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติ เป็นการเรียนรู้ในทำนองแอบเรียนแอบเอาอย่าง แอบลองทำตามแบบที่เฝ้าสังเกตอย่างเงียบและรับเอามาเป็นของตนเอง

จากการส่งผ่านความรู้ภายในครอบครัว เครือญาติ กลายเป็นประสบการณ์และได้ผ่านกลั่นกรองจนเป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชนโดยมีมรดกทางวัฒนธรรมเป็นพื้นฐานของภูมิปัญญา กล่าวคือการดำรงอยู่ตามข้อกำหนดที่สังคมส่วนใหญ่ยอมรับ เมื่อเป็นที่ยอมรับแล้วการประกอบการหรือกระทำการใดๆโดยยึดหลักพฤติกรรม แนวความคิด และวิธีการทำงาน ก็จะส่งผลทำให้การถ่ายทอดทางวัฒนธรรมนั้นสอดคล้องกับการดำรงอยู่ของสังคมนั้นโดยอัตโนมัติ การดำรงอยู่ด้วยภูมิปัญญาที่สืบทอดต่อกันมาของเครื่องเบญจรงค์จึงเป็นวัฒนธรรมที่มีการเรียนรู้ที่อยู่ในวิถีชีวิตของมนุษย์ เป็นการเรียนรู้ทางสังคมวัฒนธรรมในชุมชนเรียนรู้โดยประสบการณ์ตรงและสังเกตจากการเปลี่ยนแปลงต่างๆที่เกิดขึ้นรอบตัว การเรียนรู้จากประสบการณ์จริงทำให้เข้าใจกระบวนการรู้ผิดรู้ถูก การสังเกตคือส่วนที่มาช่วยเสริมให้องค์ความรู้ที่เรียนรู้ว่าแล้วนั้น ได้รับการดัดแปลงปรับปรุงให้ได้ซึ่งองค์ความรู้ใหม่ที่เหมาะสมมากกว่า มีประโยชน์และสามารถใช้ในการดำรงชีวิต สิ่งเหล่านี้หลอมรวมกันจนเกิดเป็นภูมิปัญญาขึ้นนั่นเอง

ในส่วนของการกระบวนการผลิตเครื่องเบญจรงค์ของหมู่บ้านดอนไก่อี้นั้นมีการเปลี่ยนแปลงในด้านอุปกรณ์และวัตถุดิบ ส่วนกระบวนการผลิตนั้นยังคงอนุรักษ์ไว้ซึ่งขั้นตอนที่มีมาแต่โบราณ อุปกรณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันก็เพื่อสอดคล้องกับการผลิตที่ได้มาตรฐานและรวดเร็วขึ้น พระมหาเมธา คำไหล (2547: 10) กล่าวว่าภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นความคิดทางสังคมที่สำคัญอย่างหนึ่งซึ่งสังคมใหญ่พอควรและการดำรงอยู่ได้ยาวนานย่อมต้องมีด้วยกันทุกสังคม สังคมไทยเป็นสังคมที่เก่าแก่สังคมหนึ่ง จึงปรากฏภูมิปัญญา

เช่นนี้อยู่จำนวนมาก ภูมิปัญญาเหล่านี้นอกจากจะแสดงถึงความเป็นไทยและเอกลักษณ์ไทยที่สำคัญอย่างหนึ่ง ยังเป็นเครื่องชี้วัดความเจริญและพัฒนาการของคนในชาติทั้งนี้ เมื่อยุคสมัยมีการเปลี่ยนแปลงไป ทำให้ผลิตภัณฑ์ต่างๆที่ได้จากภูมิปัญญานั้น ต้องมีการปรับเปลี่ยนไปบ้างนั้นก็เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสังคม และยุคสมัยนั้นๆ จึงจะทำให้สามารถพัฒนาภูมิปัญญามาใช้ประโยชน์ได้อย่างดีที่สุด และเป็นที่ยอมรับความต้องการของผู้บริโภค อุปกรณ์ที่เพิ่มเติมขึ้นมาคือ สรีรหรือปากกาเข็ม ใช้สำหรับเขียนลายทองใช้ให้เส้นที่คมกว่าพู่กัน เร็วกว่า และที่สำคัญประหยัดน้ำทองได้มากเพราะน้ำทองต้องสั่งจากประเทศเยอรมันซึ่งมีราคาที่สูงมาก เครื่องชาวสมัยโบราณต้องจัดเตรียมเนื้อดินและผสมเนื้อดินเอง ต้องผ่านขั้นตอนการบดดิน การล้างทำความสะอาดดิน การผสมวัตถุดิบ การแยกเหล็กออกจากน้ำดิน การหมักดิน การอัดดิน และการนวดดิน ก่อนจะมาขึ้นรูปเครื่องชา แต่ในปัจจุบันมีโรงงานที่ผลิตดินสำหรับขึ้นรูปโดยเฉพาะซึ่งทำออกมาได้คุณภาพ อุปกรณ์อีกชิ้นคือ เปลี่ยนเตาเผาเป็นเตาไฟฟ้าเพื่อการปรับความร้อนที่ได้มาตรฐานที่ดียิ่งกว่า ขั้นตอนการผลิตเครื่องเบญจรงค์ มีขั้นตอนที่ชัดเจนยังคงไว้ซึ่งรูปแบบการผลิตแบบโบราณ คือ การเตรียมเครื่องชา เขียนลาย ลงสีวนขอบทอง และเผาเคลือบเครื่องเบญจรงค์

กระบวนการผลิตที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์จนมีการตกผลึกทางความคิดและนำไปสู่การสร้างสรรคผลงานศิลปหัตถกรรมที่ทรงคุณค่า บนพื้นฐานแห่งปัญญา สิ่งที่มีส่วนในการพัฒนารูปแบบของเครื่องเบญจรงค์ให้สอดคล้องตามยุคสมัยคือ ความรู้สึก การสังเกต การคิดและการปฏิบัติ ที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ คือความรู้สึกภาคภูมิใจในงานเบญจรงค์ ทรัพยากรทางภูมิปัญญาที่มีค่ายิ่ง และที่สำคัญกว่าความสำเร็จนั้น ก็คือการคงไว้ซึ่งระดับมาตรฐานของคุณภาพสินค้า เพราะถึงแม้ว่างานเบญจรงค์นั้นจะเป็นการผลิตด้วยมือก็ตาม แต่คุณภาพนั้นก็เป็นที่ยอมรับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งชุมชนดอนไก่อี้ได้ร่วมกันอนุรักษ์รูปแบบการสร้างสรรคงานเชิงประณีตโดยแท้ ปราศจากเทคโนโลยีและเครื่องจักรแต่อย่างใดและนี่คือเอกลักษณ์ที่สร้างคุณค่าให้กับงานเบญจรงค์ไทยของดอนไก่อี้มาจนถึงทุกวันนี้

อย่างไรก็ตามการศึกษากระบวนการทำเครื่องเบญจรงค์ของหมู่บ้านเบญจรงค์ดอนไก่อี้ อำเภอกะทู้มณฑลจังหวัดสมุทรสาคร แม้สภาวะโดยรอบจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ทั้งสภาวะสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมก็ตาม เครื่องเบญจรงค์ก็ยังคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ที่โดดเด่น งดงาม อีกทั้งยังมีการพัฒนารูปแบบให้ทันยุคสมัยที่แปรเปลี่ยนไปเพื่อให้สอดคล้องกับประโยชน์การใช้สอยของผู้บริโภค ฉลาดขาย รมิตานนท์ (2536: 385) กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง สติปัญญาอันเกิดจากความรู้ สะสม และถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของบุคคลในท้องถิ่น ซึ่งทำหน้าที่ชี้นำแนวทางการใช้ชีวิตอย่างยั่งยืนถาวรกับธรรมชาติรอบตัว หรือแม้กระทั่งให้มีการสอดคล้องกับพิธีกรรมทางศาสนาวัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีของแต่ละท้องถิ่น หรือแม้กระทั่งในด้านของความต้องการในเชิงพาณิชย์ ที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ที่ผลิตเพื่อยังชีพ สู่การค้าขายกับนานาอารยประเทศที่เข้ามาชื่นชม ในภูมิปัญญาเครื่องเบญจรงค์ของหมู่บ้านเบญจรงค์ดอนไก่อี้แห่งนี้ องค์ความรู้ที่ได้สืบทอดต่อกันมาสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ควรค่าแก่การศึกษา เรียนรู้ และถ่ายทอดต่อไปตราบนานเท่านาน

การดำรงอยู่ของงานศิลปหัตถกรรมเครื่องเบญจรงค์ดอนไก่อี้ เกิดจากกระบวนการเผยแพร่สู่ชุมชนภายในท้องถิ่นซึ่งมีทั้งปัจจัยทั้งภายในและภายนอกชุมชนที่เกี่ยวข้องโดยปัจจัยภายในคือมีการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาการทำเครื่องเบญจรงค์อย่างต่อเนื่อง ซึ่งมีกลุ่มคนในท้องถิ่นเป็นผู้เรียนรู้ซึ่งตรงกับแนวคิดของ

ประเวศ วสี (2530 : 75) ที่กล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคมชุมชน และในตัวผู้รู้เอง หากมีการสืบค้นเพื่อศึกษาและนำมาใช้ก็จะเป็นที่รู้จักเกิดการยอมรับ ถ่ายทอด และพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ ตามยุคสมัยได้ มีการปรับตัวทางสังคมให้สอดคล้องกับสถานะที่เปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบัน

ในส่วนของปัจจัยภายนอกที่สนับสนุนกระบวนการเผยแพร่ต่อชุมชนตอนไคดีก็คือการได้รับการส่งเสริมจากภาครัฐและเอกชนต่างๆอย่างต่อเนื่องในการจัดโครงการกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้บุคคลภายนอกเกิดความสนใจในศิลปหัตถกรรมไทย มอบรางวัลหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ให้กับหมู่บ้านซึ่งถือเป็นแรงผลักดันที่ดีเยี่ยม เพิ่มความเข้มแข็งของชุมชนและความภาคภูมิใจในท้องถิ่นให้กับคนในชุมชน

เครื่องเบญจรงค์ของหมู่บ้านตอนไคดียังคงดำรงอยู่มีความสัมพันธ์สอดคล้องกับชุมชนที่มีความเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ทั้งกระบวนการถ่ายทอด กระบวนการเผยแพร่และกระบวนการผลิตก็เป็นผลที่เกิดจากการร่วมมือกันระหว่างกลุ่มเครือข่ายเบญจรงค์ตอนไคดี คนในชุมชน องค์กรภาครัฐและเอกชนที่คอยสนับสนุนส่งเสริม โดยกลุ่มเครือข่ายเบญจรงค์มีบทบาทสำคัญเปรียบเสมือนหัวใจหลักก่อให้เกิดองค์ความรู้ การถ่ายทอดเผยแพร่มรดกความรู้ของวัฒนธรรมในชุมชน และมีคนในชุมชนเรียนรู้มรดกทางวัฒนธรรมนี้ ที่บรรพบุรุษสั่งสมมาเป็นระยะเวลายาวนานองค์กรภาครัฐและเอกชนคอยส่งเสริมช่วยเหลือในทุกๆ ด้านทั้งหมดยุคนี้ทำงานร่วมกันดูจะระบบภายในร่างกายที่คอยสนับสนุนกันให้การดำรงอยู่ดำเนินต่อไปอย่างเป็นระบบ สอดคล้องกับที่ สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2538 :34-50) ได้กล่าวว่า มีหลักการสำคัญที่มองว่า สังคมเปรียบเสมือนสิ่งมีชีวิตหนึ่งที่ประกอบไปด้วยระบบย่อยต่างๆ มากมาย ซึ่งระบบย่อยแต่ละระบบต่างมีหน้าที่เฉพาะที่ต้องปฏิบัติ และเมื่อรวมระบบย่อยต่างๆ เหล่านี้เข้าด้วยกันก็จะกลายเป็นโครงสร้างของสังคมหรือโครงสร้างของสิ่งมีชีวิตนั้นที่ดำรงอยู่ได้มิใช่เพียงเพราะระบบย่อยปฏิบัติหน้าที่เฉพาะอย่างเดียว แต่ระบบย่อยยังต้องปฏิบัติหน้าที่ให้สอดคล้องและสัมพันธ์กันอย่างสมดุล ซึ่งสามารถเข้าใจได้ชัดเจนขึ้นเมื่อนำทฤษฎีนี้มาเทียบเคียงกับการทำงานของร่างกายมนุษย์ กล่าวคือ มนุษย์มี แขน ขา รูปร่าง หน้าตา เป็นโครงสร้าง แต่ภายในร่างกายประกอบไปด้วยระบบย่อยต่างๆ มากมาย เช่น หัวใจ ปอด ตับ สมอง เป็นต้น ซึ่งระบบย่อยต่างๆ เหล่านี้ล้วนมี หน้าที่เฉพาะที่จะต้องปฏิบัติ ในขณะเดียวกันระบบย่อยต่างๆ เหล่านี้ก็ต้องทำงานสัมพันธ์กันเพื่อให้โครงสร้างของร่างกายดำรงชีวิตอยู่ได้

ข้อเสนอแนะทั่วไป

จากการศึกษากระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำเครื่องเบญจรงค์ของหมู่บ้านเบญจรงค์ตอนไคดี อำเภอกะทู้มูแวน จังหวัดสมุทรสาคร ผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะดังนี้

1. ควรส่งเสริมเรื่องขององค์ความรู้การทำเครื่องเบญจรงค์หลากหลายรูปแบบ เช่น ให้เข้าไปอยู่ในสถานศึกษาเป็นการเรียนรู้ประจำท้องถิ่น
2. สถาบันหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรให้ความสนใจการวิจัยเรื่องภูมิปัญญาของชุมชนให้มากขึ้น เพราะเป็นการสร้างความรู้ขึ้นมาอย่างเป็นระบบและสมดุล

ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษากระบวนการผลิตศิลปหัตถกรรมแขนงอื่นๆ ต่อไปซึ่งเป็นภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของมนุษย์ที่ได้รับการสั่งสมมาตั้งแต่อดีตจวบจนปัจจุบัน
2. ควรทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับรูปแบบของผลิตภัณฑ์และลวดลายต่างๆ เพื่อเป็นการพัฒนาผลิตภัณฑ์เครื่องเบญจรงค์ให้มีความน่าสนใจและเป็นที่ต้องการ เป็นไปตามยุคสมัยมากยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

- คณะกรรมการอำนวยการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์แห่งชาติสำนักงาน. (ม.ป.ป.). การดำเนินงานหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์. เอกสารประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการ. กรุงเทพฯ: ผู้แต่ง.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. (2536). ความหลากหลายทางชีวภาพ : ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนา ใน วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์ (บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- ธวัช ปุณโณทก. (2531). ภูมิปัญญาชาวบ้านอีสาน : ทัศนะของอาจารย์ปรีชาพิณฑทอง. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.
- ประเวศ วสี. (2530, มกราคม - กุมภาพันธ์). การสร้างสรรค์ภูมิปัญญาไทยเพื่อการพัฒนา. ชุมชนพัฒนา, 1(5), 75.
- พระมหาเมธา คำไหล. (2547). การศึกษากระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาในเครื่องทองหิน บ้านหนองบัวน้อย ตำบลหนองบัวน้อย อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมเพื่อการพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี.
- สังสิต พิริยะรังสรรค์. (2542). เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง ปรัชญา ฐานะและอนาคตในเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง แนวความคิดและยุทธศาสตร์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2543). ทฤษฎีสังคมวิทยา : เนื้อหาและแนวทางการใช้ประโยชน์เบื้องต้น. (พิมพ์ครั้งที่ 8). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย ศูนย์พัฒนาเศรษฐกิจชุมชนเศรษฐกิจชุมชน. (2545). ยุทธศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง : ประมวลแนวคิด คำบรรยายและหนังสือสั่งการ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อสาธิตการศึกษาดินแดน.
- อบเชย แก้วสุข. (2543). รายงานผลการดำเนินงานประชุมปฏิบัติการถ่ายทอดความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่นและการเผยแพร่ความรู้ของสื่อมวลชน. อุบลราชธานี: ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2539). ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและวิธีการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย. นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.